

Мирољуб Јоковић

ЕСЕЈИСТИЧКО ИСПОВЕДАЊЕ ПЕСНИЧКИХ ТЕОРИЈА

Мирољуб Јоковић

У стваралаштву сваког значајног песника постоје текстови у којима се на имплицитан, експлицитан или посредан начин говори о поетичком односу према свету. За разлику од песника којима је страно дискурзивно сагледавање уметничке делатности којом се баве, Слободан Ракитић има развијену историјску свест о сопственој песничкој пловидби, изражену аксиолошку свест о подухватима које су његова браћа по перу и патњи унела у српску поезију протеклог века, а изнад свега краси га суптилна историјска свест теоријског типа о онтологији и есхатологији песничког текста. Ракитићеви есејистичко-критички текстови о најпознатијим српским песницима модернистичког усмерења показују да је овај песник одавно спознао механизме и путеве историјског смењивања песничких концепција. У том смислу Ракитићеве књиге *Од Итаке до привиђења*, *Облици и значења*, *Братство по Орфеју*, незаобилазне су за свако озбиљно бављење модерном српском поезијом. Пишући о другима, уочавајући поетичке концепте, константе њиховог песничког језика, формална и семантичка својства, однос према књижевној традицији, историји, идеологији, песничке мелодије, слике, лексику, итд. Ракитић је поуздано истумачио кључна песничка писма и отклоне у српској поезији 20. века, али је, са друге стране, назначио теоријске оквире у којима би се морала кретати свака озбиљна песничка активност. Ракитићева песничка начела, која су саопштavana у различитим приликама и околностима, премда су кохерентан поглед на песничку уметност, никад нису саопштена у форми интегралног теоријског текста, али она су незаобилазна како за тумачење његове песничке пловидбе тако и за немирно море српске поезије 20. века. Она углавном произилазе из естетичких начела најпознатијих светских стваралаца, херменеутичке праксе самог песника, свести да песнички субјекат живи у свету техничких чуда у коме се више не могу легитимисати било какви постојани аксиолошки облици уметничке делатности.

1. Има нечег парадоксалног у самом бићу праве поезије: исто толико колико воли да се открива поезија воли да се скрива, записаће Ракитић у луцидном есеју о поезији Милана Ракића. Ракитић нигде не прецизира да ли је то последица оног хајдегеривског поимања језика по коме се суштинама света најбоље приближавамо преко језика песништва које има велику семантичку моћ експликације, премда користи ограничену лингвистичку апаратуру, или је то последица песничке загледаности у поноре сопственог бића. Песници су изразито сложене духовне природе, њихово *ја* понекад је противречно и надасве сложено, као код Иве Андрића. Они виде у тренутку или кроз једну песничку слику оно што други гледају читавог живота. Свака уметност па и поезија више је везана за смрт, него за живот, више за зло него за добро, више за таму него за светлост. Није никакво чудо што је свака велика поезија песимистична, а песник песимиста. Нема те поезије, као

што нема ни песме, која је једнодимензионална, зато што пред сликом света и суморне свакодневице свако трага за унутрашњим идентитетом, самосвојношћу и особеношћу. У песништву нема коначних одговора, у основи сва су уметничка дела несавршена и непотпуна и она најчешће представљају наш дијалог са светом. Кад боље поразмислимо о ономе што сачињава људски живот, патња је најприродније осећање људског бића. Ако смо толико свесни неминовности сопствене судбине, ако једног дана неће бити очију које нас гледају, шта је за песника природније од осећања патње и пролазности? Према Рилкеовом уверењу да су стихови пре свега последица искуства и старења времена, а тек потом наших осећања, Ракитић нема никаквих резерви.

2. На неколико места у споменутих књигама Ракитић покушава дати одговоре на питање шта је то велика поезија, шта је то велики песник? Једно од обележја сваке велике поезије јесте дух негације и порицања не само одређене социјалне и политичке стварности већ и света уопште. Негативна естетика значи крај извесног трпљења, патње, крај извесне резигнације. Негативном естетиком недвосмислено се сугерише да је уживање у патњама света, без имало замагљивања и обмана, у ствари, повратак истини. Иза сваке негативне естетике налази се неприкосновена и чиста субјективност која дозвољава и побуну против Бога, али не и његово укидање. У том смислу поезија се може испољавати и као моралан чин. Певати о свету значи прихватити га какав он јесте, али и порећи га како би се повратило поверење у песничку реч или саме темеље егзистенције. Негативна естетика може се испољити и као савест једног доба и трагичног постојања, али и као својеврсно свођење рачуна са историјом. Наш еруптивни разговор са историјом показује да је живот, упркос парадоксима, несаломив и вечан, да се поезија може манифестовати као памћење, али и као свест о духовном континуитету, без обзира да ли водили дијалог са мртвима или са кумулусима из прошлости. Негативна естетика је потирање стратегије заборављања, један вид хуманистичке акције, а најбоља је када представља и певање о вечности. Човек без сећања, човек без памћења, човек без негативне естетике нема осећање пролазности нити осећање вечности. Свака велика поезија више је окренута ноћи него дану, тако бар Ракитић мисли, свака велика поезија више оспорава, више се супротставља, противречи него што повлађује и слави. Велики песник више служи језику него утилитарним ангажманима, зато што тако размиче његове границе, зато што се тако култивише биће језика, а преко њега и биће народа и културе којој припада. Нема великог песника који у протеклим стилским формацијама и парадигмама поимања света није неговао неки тип метапоезије, премда је веровао, превасходно, да је функција поезије да мења свет или биће самог песника. Како данас живимо у добу симулакрума и симулација, свету игара и виртуелне стварности, онда никога не треба да чуди што је слобода на великом искушењу и што сваки велики песник, па и онај онтолошке запућености, свет превасходно доживљава као тамницу и што је изгубио сваку помисао о трансформацији света. У природи великог песништва налази се тежња ка свеобухватном јединству, зато се свака велика поезија не може свести у категорије одређених емоција. Драма постојања може се најбоље изразити дијалогом са онтолошким и метафизичким премисама, дијалогом са непознатим, дијалогом са документима и антрополошким представама једног времена: бити мртав у Еуридики да би био жив у Орфеју, како каже Рилке.

3. Поезија поседује терапевтско својство. Писати поезију значи лакше подносити стварност и свеукупност живота, писати поезију значи проналазити мир у свету у коме све измиче контроли и мења се. У једном од најбољих есеја који су написани о поезији Стевана Раичковића, а то је песник који код Ракитића има привилеговано место, Ракитић прорчки записује: "И радост и патњу, и анђела и демона, створили смо сами, и то је мера наше среће и наше несреће. Али ко смо, где смо, одакле смо, и где је наш прави дом? Шта је наша патња наспрам светске ноћи, шта је наше лице према бескрајним небесима, шта је кап нашег хаоса према тајни васионе? То што је људски живот ништавно зрно праха, не доводи нас нигде већ до Бога. Али, све то што јесте, што песник пева, најтананији је израз људског духа. Шта је то што опседа песника, најчешће? То је оно чега нема. Чега можда и неће бити." Свест о свету је свест о смрти, свест о тишини или празнини то је свест о отсутној песми, то је призивање онога што не постоји у стварности, а осећа се потреба за његовим присуством. Унутрашњи простори језика су песников завичај, зато никога не треба да чуди кад се каже да изван уметничког осећања језика нема Бога, односно да без Бога нема песничког причешћа. Све своје умне снаге прави песник усредсређује према песми као обећаној земљи. У великим песмама увек се објављује наше сопствено биће или се излаже нова свест о положају угрожене људске егзистенције. Поезија је пут стваралачки настројених индивидуа према душевној стварности и отсутној човечности; тај пут до узвишеног је пут који води кроз пределе музике и симбола, а песништво и религија се управо служе музиком и симболима, зато је позиција Бога централна и у једној и у другој уметности, зато песничка стварност никада није идентична са правом стварношћу. Песник је затвореник у ружи, а песма је егзистенцијална надокнада за ненадокнадиви губитак сред ужасавајућих простора и празнине, она је мера наше привржености језику и егзистенцијни, а ми мера њене присности. Осећање страха од живота или смрти јесте основ свих напора које песник чини како би превазишао људску коначност и пролазност. Шта ако целокупна уметност израста из осећања страха којим је прожета свака индивидуа па и песник? Зар поезија није дневник путника који се није померио из себе? Па шта ако се враћамо у прошлост, зар прошлост не одређује време садашње и време будуће, како је то луцидно давно приметио Елиот. Зар заборављена музика, минуло господство, девице са високих кула, пусти ходници, разбијене чаше и просута вина, куле у облацима – зар све то није доказ да прошло траје у садашњем, да бесконачно траје у коначном бићу песме, невидљиво у видљивој вербалној стварности. Прошлости, садашњости и будућности нема изван песме. Оно чега нема и што не може бити без бића песме и поезије не постоји. Унутрашњи простори песме јесу песников завичај, песма живи од наше патње, од преиспитивања сопственог бића. За Ракитића бити осамљен значи бити слободан, а стварати поезију у таквом егзистенцијалном стању значи трагати ша божанским принципима вечности и бесмртности, прапочетка и прајезика.

4. Ракитићу је јасно да нема велике поезије без наслањања на велику традицију. Традиција се у песничким писмима може појавити као поново пронађено време, као одређен и дефинисан простор, као форма или као садржина. У зависности којој и каквој се традицији обраћамо, које механизме традиције фаворизујемо или запостављамо, показујемо какав је наш однос према сопственом бићу. Без обзира да ли се песници позивају на јеврејску, грчку, римску, хришћанску, исламску, западњачку или медитеранску традицију, европску или неку другу светску причу, они уверљиво показују да се ниједна појава у песништву не може посматрати сама за себе већ у склопу

других појава, њихове међусобне зависности и повезаности. Којој се год традицији обраћали, битно је да се схвати да је континуитет она златна нит која успоставља јединство облика унутар традиције, битно је да се схвати да је свака традиција за биће песме функционална. Зашто би српска средњовековна традиција за неки песнички концепт била мање продуктивна, од рецимо европске традиције, кад се зна да она синтетизује грчку, словенску, византијску и православну традицију? Зашто би усвајање било које друге традиције било пожељно, а усвајање српске средњовековне традиције или традиције народне књижевности непожељно. Нема стваралачке радости, духовних открића нити уметничких остварења без традиције. Свака традиција има свој ритам, има свој облик, а суштина сваког песничког трагања јесте трагање за аутентичним облицима и ритмовима, у том смислу свака се традиција прво мора освојити, а потом стваралачки обнављати, надограђивати да се не бисмо нашли у језичкој кући у којој су естетско, односно песничко, умрли. Ако се традиција само понавља кроз форме и облике, ако се према њој не покаже отклон кроз форме језичког разарања, онда се традиција гаси. Биће једне културе одржава се захваљујући стваралачком односу према традицији, зато Ракитић има пуно право када каже да не разуме "страх пред традицијом који се јавља код неких наших савременика, у чијем неуротичном односу према традицији има нечег крајње догматског", зато што се од традиције не може побећи, зато што "одбацити традицију значи исто што и одбацити сопствено лице", зато што је традиција корен готово сваког људског стања или чина. Најбољи српски песници 20. века, који се стваралачки много разликују, као што су Десанка Максимовић, Васко Попа, Миодраг Павловић, Бранко Миљковић, Јован Христић, Иван В. Лалић, Љубомир Симови, Матија Бећковић, Бранислав Петровић, Алек Вукадиновић, Гојко Ђого, Рајко Петров Ного, као и Слободан Ракитић, да се присетимо само неких, одавно су схватили да бити без традиције значи бити без сопственог бића, значи бити у празнини, а Ракитићу је јасно да ми у овом земаљском мраку бијемо изгубљене битке, да кувамо своју горчину и умножавамо таштину, а свега тога не би било кад бисмо према традицији имали стваралачки однос. Може традиција бити чежња за складом и целином, али у сваком случају, апокалиптичну космичку студен и празнину која веје, лакше је поднети ако смо заогрнути плаштом традиције.

5. Однос Слободана Ракитића према средњем веку јесте однос творачке свести која доводи до критичког просуђивања и стварања паралелног лингвистичког света, а не до реконструкције. Премда се савремени свет и средњи век налазе један наспрам другог као два паралелна света, урањање у свет средњовековља значи певање о самим суштинама света, а не презирање доба у коме живимо. Средњи век је за многе песнике који стварају на српском језику тачка ослонца, неким се указује као хронотопска ознака азила, другима као трагање за континуитетом, трећима као резервоар памћења, а готово свима, па и Ракитићу, средњи век омогућава да се пронађе изгубљена духовност и трансценденција савременог света. Духовност једног народа нигде не можемо боље осетити него у поезији, зато никога не треба да чуди што је средњовековни песник или уметник окренут превасходно унутрашњој стварности, а не природи. Кретати се кроз хронотопе текстова средег века значи трагати за великом синтезом и идентитетом, трагати за великим облицима, а не бити националиста, како су барабе и гегуле некада оспоравале песника Ракитића. Певати о средњем веку значи учествовати у једној вишој стварности, значи бити обележен метафизичким исходиштима, значи трајати у времену, култивисати духовност као

саставни део свакодневног профаног живота. Певати о средњем веку значи бити контемплативан и естетичан, бити помало и алегоричан, а то је оно што недостаје данашњој активистичкој и потрошачкој цивилизацији.

б. Кад се говори о фантастици у књижевности, онда су, гото по неком неписаном правилу, сви примери који се наводе као илустрације овог саодноса узети из прозне уметности, а фантастичко на пољу поезије готово да је остало неистражено. Можда је то зато што, како каже Ракитић, метафора као основно изражајно средство старијих песничких текстова није конститутивни елемент фантастике, премда зна учествовати у њеном стварању, као што је то случај и са симболом, али фантастично је превасходно везано за идејно, мотивско и тематско језгро текста, а кад је реч о поезији првенствено је препознајемо у песничкој слици. Премда је песнички језик сам по себи једна врста фантастичке творевине, то је зато што је књижевност другостепени моделативни систем, путеви развоја песничког језика никада нису били и путеви развоја фантастике у овом делу вербалне уметности. Границе између фантастичког, политичког, метафизичког, сновиђења, халуцинација, привиђења, ониричког, често су танане и неухватљиве, али неоспорно је да је фантастика визионарски израз дубоке имагинативности стваралачког субјекта. Фантастичко се сјајно уклапа у симболичко, лако се уочава у дијалекатском, фамилијарно је са критичким, а најотвореније се исказује у текстовима који имају фабулативних нити. Фантастичко може постојати као психолошка манифестација одређеног стања, а кохезивни је елемент сваке поетике која почива на уверењу да је у свету све повезано, да од реалности нема ничег фантастичнијег, да је најстварније баш оно чега нема и што се у стварности не примећује на први поглед. Кад Ракитић каже да и "данас доживљава слова као прастаре слике, као архетипове или пак митске представе", кад каже да слова имају не само свој специфичан облик већ и карактер, душу, лик, свој идентитет, боју", онда је ваљда јасно да се поезија приближава мистици, магији, фигуративности, наговештајима. Зар се распеће не налази у основи уметничког стварања, зар није јасно да је чин стварања сам по себи фантастичан, што се може рећи и за сам песнички језик. Појам фантастичког не покрива увек појмове као што су халуцинација, сновиђење, лудило, привиђење, ониричко или маштовито, али једна ствар је сигурна, а то је да је свака велика уметност фантастичка, односно да је фантастика пре свега израз дубоке имагинативности стваралачког чина. Ако је тачна она мисао Достојевског по којој од стварности нема ничег фантастичнијег, онда је још тачнија да је понекад најстварнијеи најсложеније оно чега у стварности нема.

7. Слободан Ракитић је један од ретких српских песника који одлично познаје историју српске поезије, а можда је прецизније рећи да луцидно познаје смењивање и борбу песничких концепата у српској и светској поезији. Он никада није тајио, с правом, да му је надреалистички песнички концепт потпуно стран, односно да је овај концепт језика и поезије нанео велику штету послератној српској поезији. Наиме, надреалистичко песништво болује од патетике, декларативности, социјалне проблематике, ангажованости приземног типа, погрешно схваћене модерности. Неосимболистички концепт песништва, који је фамилијаран песнику Ракитићу, у коме ће прибежиште наћи неколико снажних српских песника двадесетог века, представљао је могућност избора, дозивао је синтезу одређених токова књижевне традиције и њено мирење са

савременошћу. За неосимболисте, певати значи изразити се у времену, али изразити и језичким средствима своје време. Симбол је за ову групу песника вербална инкарнација стварности, или још изражајније, кондензовање стварности у простору и времену посредством есенцијалног и битног, посредством онтологије и метафизичких слика. Прожимање стварности и њеног суштинског израза, посредством унутрашње дистанцирања према стварима – то је оно чему тежи сваки прави песник симболистичке провинијенције. Ракитић је песник који је свестан да у историји српске поезије песнички концепти никада нису могли заживети и развијати се пуним интензитетом. То је последица снажних песничких индивидуалности, концепцијских дијалога, а и превелике везаности за сверу политике и идеологије. Нема у савременој српској поезији правог песника који није свестан свих ових парадоксалности, нема песника који не поима да се свет из основа променио. Можда Раичковићева синтагма „ружа говора“ најлепше одсликава лингвистичку башту савремене српске поезије, у којој, истина, има много осредњости, али и великих песничких пловидби. Свака права поезија, без обзира да ли се ослања на стварност, да ли је пориче или слави, јесте певање о суштинама, јесте дијалог са језиком, јесте дијалог са песмом, јесте разградња митова како би се створила сопствена митологија. Нема исцрпљених песничких форми, нема великих песничких текстова на актуелне теме, нема велике поезије ако служи идеологији или је подређена прагматичким циљевима. Поезија не трпи осредњост, дакле, поезија ником не сме служити осим себи и духовности. Сваки прави песник је помало Овидије или Аристофан, увек у позицији отпора, уек у филозофији непристајања. Нема велике поезије без понављања, стварања и разарања одређених ритмова, нема добре поезије без језика повишеног интензитета, без одређене магије. То што у савременој српској поезији многи мрче папир, а ништа не знају о метрици, прозодији, акцентуацији, песничким концептима прошлости и времена садашњег, то што су некритички усвојили надреалистичку тактику поистовећења прозе и слободног стиха, то само показује да је Елиот у праву када је говорио да ниједан стих није слободан, ако ваљано желите обавити песнички посао